

Herfst in Duitsland

Der Ökumenische Pilgerweg

Huberta Wiertsema en Arno Cuppen

De geschiedenis langs veel pelgrimswegen is vaak nog tot vele eeuwen terug zichtbaar. In Duitsland, langs de Ökumenische Pilgerweg, is dat anders. Daar, ontdekken Huberta Wiertsema en Arno Cuppen, is het vooral de nieuwste geschiedenis die zijn sporen heeft nagelaten. Een verhaal over mythen en over hoe de geschiedenis zich steeds weer lijkt te herhalen.

Berlijn, vrijdag 4 oktober. Vandaag is het de negentiende verjaardag van de Duitse eenheid. Een mooi symbool voor onze reis, alsof we het zo hebben gepland. Zonder die hereniging hadden we hier niet gestaan. Want we zijn op weg naar Görlitz, het startpunt van de *Ökumenische Pilgerweg*. Deze weg voert dwars door de voormalige Deutsche Demokratische Republik (DDR), van de oostgrens met Polen naar Vacha, destijds *Sperrgebiet* omdat het aan de zwaarbewaakte grens met het Westen lag.

Voor we verder reizen bezoeken we de megatentoonstelling *Babylon, Mythos & Wahrheit*. Het is echt fascinerend, het verhaal over de historische stad Babylon (zo'n 80 kilometer ten zuiden van Bagdad), maar méér nog het verhaal over de mythe van Babylon, zoals die zich door de eeuwen ontwikkelde. Wie kent ze niet, de verhalen over de zondvloed, de Babylonische gevangenschap, de toren van Babel, de stad van de zonden, de Babylonische spraakverwarring? Het is een passend opstapje voor onze tocht. Pelgrimswegen en mythen horen bij elkaar, nietwaar?

Sporen van het verleden

Vanaf de brug over de rivier de Neisse, de grens met Polen, leidt een smal straatje omhoog naar de schitterende marktpleinen van Görlitz.

Op een bordje aan de gevel van een *Gaststätte* staat: Via Regia (Koningsweg). Zo heette de eeuwenoude handelsweg, onder koninklijke bescherming, die steden als Kiev en Frankfurt am Main met elkaar verbond. Deze weg werd ook gebruikt door pelgrims naar en van Santiago de Compostela. De Ökumenische Pilgerweg volgt waar mogelijk hun voetsporen.

Op de Camino Francés loop je echt in het besef dat, eeuwenlang, miljoenen pelgrims je zijn voorgegaan. Een besef dat wordt versterkt door de vele kerken, bruggen en hospitalen die herinneren aan de middeleeuwse bloeitijd van deze weg. De meer recente geschiedenis, zoals die van de Spaanse Burgeroorlog, is er echter nauwelijks zichtbaar.

Op de Ökumenische Pilgerweg is het andersom. De pelgrimage naar het nog verre Santiago heeft nooit zo'n sterk stempel gedrukt op de Via Regia. Het is, bij wijze van spreken, een van de vele bergbeken die uiteindelijk samen de brede rivier van de Camino Francés vormen. De sporen van de recente geschiedenis zijn er echter onmiskenbaar.

Zo volgen we vlak voor het stadje Eckartsberga de Blücherweg, genoemd naar de Pruisische generaal die hier in 1806 met zijn troepen optrok tegen Napoleon. Enkele dagen later werden zij vlakbij, rond Auerstedt en Jena, vernietigend verslagen. De beroemde filosoof Hegel, toen professor in Jena, noemde deze slag 'het einde van de geschiedenis'. De verstarde, aristocratische regimes zouden hier definitief hebben verloren van de revolutionaire krachten van de Verlichting.

Zeven jaar later werd Napoleon, op de terugweg van zijn mislukte campagne in Rusland, bij Leipzig verslagen door een brede coalitie van staten. Vandaar de naam: Volkerenslag.

De aartsengel Michael. Detail van het Völkerschlachtendenkmal. Foto: Huberta Wiertsema en Arno Cuppen

Wij bezoeken er het enorme *Völkerschlachtendenkmal*. Dit monument werd pas rond 1900 gebouwd. In de tussenliggende jaren was, uit een lappendeken van oude staatjes, één nieuw en sterk Duitsland gevormd. Het Denkmal was vooral dáárvan een uiting, de doden van 1813 waren slechts aanleiding. Zo gebruikten de elkaar snel opvolgende regimes het monument steeds als symbool voor hun eigen ambities. In 1913, bij de opening van het monument, spreekt keizer Wilhelm I over het nieuwe vaderland en de offers die dat vraagt. Een jaar later breekt de Eerste Wereldoorlog uit. Ruim twintig jaar later spreekt Hitler er over vergelding en over nieuwe overwinningen. Zo'n vijftien jaar dáárna spreken de leiders van de DDR er over Duitse hereniging, onder hun leiding. Te bedenken dat al die grote namen en

al die toehoorders hebben gestaan waar wij nu staan. Groots, meegeslept door fascinerende mythen ...

Dat is het boeiende van deze Pilgerweg. Ook daar kun je een 'weg naar binnen' gaan, maar een die bijna onontkoombaar loopt via 'de ander' en 'de samenleving'. En vormen we ons uiteindelijk niet altijd in relatie tot anderen?

Florence aan de Elbe

In Königsbrück nemen we een boemeltje naar Dresden, met in het achterhoofd de bekende foto van een engel die uitkijkt over de ruïnes van de in 1945 gebombardeerde stad. Als we van het station naar het centrum lopen, zien we hoe overal wordt gebouwd. Ongelooflijk, alsof alle sporen van toen zo snel mogelijk moeten worden uitgewist. Vooral omdat we nergens

een echt monument voor 'toen' kunnen vinden. Wel zien we een film, in het Verkeersmuseum, die ons meeneemt naar het mooie en dynamische Dresden van voor de oorlog. Dat is extra beklemmend omdat wij het vervolg kennen. Zó kijk je ook naar de bouw van de toren van Babel, zoals die bijvoorbeeld door Pieter Breughel is geschilderd: straks... De film beklemt ook omdat vrijwel niets is te zien van de schaduw die al over Dresden lag, zoals de opkomst van Hitler. Het bombardement is al erg genoeg, waarom dat gegoochel met contrasten? Als we terugreizen naar Königsbrück zien we nog één keer de gerestaureerde, historische *skyline* van Dresden liggen. Geen wonder dat men het ooit 'Florence aan de Elbe' noemde. Met dubbele gevoelens boemelen we verder.

Die Wende

De volgende grote stad, Leipzig, geeft ons echt een schok. Tot nu toe zagen we, onverwacht, veel opgepoetste dorpjes en stadjes, en dus het 'gladde' Dresden. Maar hier zien we veel vervallen huizen, grote gaten in woonblokken waar het groen welig tiert, en veel mensen die op straat hun bier drinken. Het voelt soms echt *unheimisch*. Veel heeft te maken met achterstalig onderhoud in de DDR-tijd en met de grote werkeloosheid na *die Wende*. Tienduizenden stadsgenoten zijn naar het Westen gegaan, vele anderen zwerven werkloos op straat.

Leipzig speelde in 1989 een centrale rol bij die Wende. Hier, in en rond de Nikolaikirche, werden massale gebedsdiensten en vreedzame demonstraties gehouden, die beetje bij beetje de macht van het DDR-regime uitholden, en het uiteindelijk zonder geweld in elkaar deed zakken. Het geeft een prachtig gevoel hier rond te lopen; zó krachtig kan vreedzame ver-

andering dus zijn, als die door velen wordt gedragen: '*WIR sind das Volk*'. Het is een enorme opsteker na al die getuigenissen van geweld en ellende. Een week later, in Erfurt, mogen we nog iets van de sfeer van die herfst proeven. Dan houdt Erhart Neubert, voormalig activist, een lezing over zijn net verschenen boek *Unsere Revolution, die Geschichte der Jahre 1989/90*. We zien hoe veel oud-activisten elkaar weer ontmoeten en het is een bijzondere, inspirerende avond.

Ieder het zijne

Langzaam lopen we door het grote beukenbos omhoog. Gespannen. We weten dat we ergens in het bos dat andere Buchenwald zullen aantreffen, maar niet wat het ons zal doen. Natuurlijk hadden we er al vaak over gelezen en er foto's van gezien. Maar het is toch anders als je er rondloopt. Dan gaat het weten langzaam over in beseffen, ook al is het kamp na de oorlog goeddeels afgebroken. En als we dan ineens voor de installatie staan waar duizenden Russische krijgsgevangenen met een pistool werden doodgeschoten en voor de haken waaraan duizenden joden werden opgehangen... '*Jedem das seine*' staat ook nu nog op de toegangspoort te lezen.

Maar het verhaal gaat verder. Na de oorlog gebruikten de Russen Buchenwald jarenlang als gevangenis voor naziverdachten. Duizenden van hen kwamen er zonder enige vorm van proces om. Ondertussen werden elders in Duitsland velen die ook werden verdacht van oorlogsmisdaden zonder enige vorm van proces vrijgelaten. Toen kort daarna de Koude Oorlog uitbrak, versterkten beide partijen de eigen gelederen met voormalige nazi's.

'Veel kleine mensen, die op veel kleine plaatsen veel kleine dingen doen, kunnen het gezicht van de wereld veranderen.'

Zuil vlakbij het klooster Marienstern, Rosenthal. Foto: Huberta Wiertsema en Arno Cuppen

Mondiale kloof

Enmaal op pelgrimspad missen we eigenlijk nooit televisie, radio of krant. Maar nu worden we toch echt nieuwsgierig door de enorme koppen in de kranten: 'Kredietcrisis groter', 'Beurzen op dieptepunt', 'Staat neemt banken over'. Als we hier twintig jaar eerder hadden gelopen, zou het propaganda zijn geweest, tegen het kapitalistische Westen. Maar nu? Hoe kan dat toch? Toen de muur viel, in 1989, was er in het Westen grote tevredenheid. De wedstrijd tussen 'FC Vrijheid' en 'FC Staatsdwang' had een duidelijke winnaar. Dit was het einde van de geschiedenis, werd ook nu geschreven. De economie van de vrije markt had

voortaan het speelveld voor zich. Prima toch? Immers, globalisering zou op termijn voor iedereen winst opleveren.

Enkelen betwistten dat en wezen erop dat de mondiale kloof tussen arm en rijk alleen maar groter werd en dat onze aarde die ongeremde economische ontwikkeling niet zou kunnen dragen. Maar dat kon de pret niet drukken. En nu, nu blijkt ook de winnaar te wankelen. Na de mythen van Hitler en het communisme wordt nu ook de mythe van de vrije markt, die gestuurd zou worden door een onzichtbare hand, doorgeprikt. En de mythe, dat als we ieder ons eigen belang nastreven dit ook goed is voor het geheel. Nu bleek dat die onzicht-

bare handen het stuur loslieten en het geheel in gevaar brachten. Zo toonde ‘de markt’ ons zijn dubbele gezicht: niet alleen dat van bringer van welvaart, maar ook dat van een grillige heerser, die hard en willekeurig kan toeslaan, ook in eigen huis.

Vervreemding

We naderen het einde van onze pelgrimstocht. Langzaam valt bij ons het kwartje. Al die Denkmalen en musea waar we, *Eintritt frei*, van de geschiedenis kunnen leren. Maar wat dan precies? Zouden wij in die situaties anders hebben gehandeld? Natuurlijk wil niemand dat het nog een keer gebeurt, maar wat doen we daar dan concreet aan? En ... gebeurt het niet toch? Sindsdien zijn miljoenen mensen gestorven aan de gevolgen van oorlog, armoede en vervolging.

Ja, Hitler en Stalin waren grote dictators. Maar zij konden dat zijn omdat tallozen meededen of het lieten gebeuren, om welke reden dan ook. Al die radartjes, al die kleine handelingen die op zich onbetekenend leken maar die wel de grote machines deden draaien. Marx sprak in dit verband al over vervreemding, die de relatie tussen daden en gevolgen vertroebelt, en zo het gevoel van verantwoordelijkheid verdooft. Maar is onze vrije markt niet net zo'n grote dictator? Zelfs topmannen van megaconcerns steken de handen in de lucht als ze mensen aan de kant zetten, aanleiding geven tot strijd om grondstoffen, en onze aarde vervuilen en uitputten: het moet, van ‘de markt’. Maar wacht eens even ... die markt, dat zijn wij toch? Wij, Koning Klant? Bijten we dus eigenlijk in onze eigen staart? En zeggen wij nu op onze beurt tegen volgende generaties, vervreemd als we zijn geraakt in onze complexe wereldeconomie: *Wir haben es nicht gewusst?*

Inspirerende metafoor

Terug in Berlijn hebben we nog ruim een dag om rond te kijken. We bezoeken onder meer de *East Side Gallery*, een kunstproject op een deel van de voormalige grensmuur, dat kort na die Wende is ontstaan. Een deel van de *graffiti* is helaas verloren gegaan, ook op een paneel dat ons na deze tocht meteen opvalt. Maar dit staat er, na wat gepuzzel en vertaald: ‘Veel kleine mensen, die op veel kleine plaatsen veel kleine dingen doen, kunnen het gezicht van de wereld veranderen.’

Een nieuwe mythe? Misschien, maar dan hopelijk in de oorspronkelijke betekenis van het woord: als inspirerende metafoor. Het bijzondere is dat we dat allemaal, ieder voor zich, kunnen bepalen. In die zin is het in elk geval een mythe van deze tijd. Zoals de herleefde camino een mythe is van deze tijd die zo bruist omdat ‘veel kleine mensen ...’

Vlak voor Berlin Hauptbahnhof krijgen we via een spandoek voor een expositie nog één keer de boodschap mee: *Die Revolution sind wir*. Een vreedzame revolutie, natuurlijk, zonder ‘heilige’ doelen die om ‘onvermijdelijke’ offers vragen. Boeddha zei het al: ‘Er is geen weg naar het geluk, geluk is de weg’. Een weg die wordt gegaan door mensen die bewust hun leven leiden, met respect voor de ander en het ‘al’. Als pelgrims ... ?!

Dit is een korte versie van een langer artikel met bovendien vele extra's. Dit kunt u vinden op www.santiago.nl > onze activiteiten > jacobsstaf